

12.2.2013

Dnro 645/2/13

Ratkaisija: Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen

Esittelijä: Oikeusasiamiehensihteeri Anu Rita

MENETTELY VANKIEN VIRTSANÄYTTEITÄ KÄSITELTÄESSÄ

1

OMA ALOITE

Erässä kantelussa (dnro ---) arvosteltiin sitä, että vanki ei saanut olla läsnä hänen antamaansa virtsanäytettä vankilassa testattaessa ja sitä, että vankiloiden menettelytavat eivät läsnäolomahdollisuuden osalta ole yhdenmukaiset. Myös eräässä toisessa kantelussa (dnro ---) esitettiin väitteitä sellaisista vankilan menettelytavoista, jotka voisivat vaarantaa virtsanäytteen antaneen vangin oikeusturvan.

Pyytäessäni Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksiköltä lausuntoa toiseen näistä kanteluista (1997/4/11), pyysin sitä myös kaikkien vankiloiden osalta selvittämään vangin läsnäolo-oikeutta.

Keskushallintoyksikön lausunnon ja vankiloiden selvitysten perusteella päätin ottaa kanteluasiasta erillisenä omana aloitteena tutkittavaksi vankiloiden menettelyn vankien virtsanäytteitä käsiteltäessä.

- - -

3

RATKAISU

3.1 Selvitys ja lausunto

Pyysin keskushallintoyksikköä antamaan lausunnon menettelystä virtsanäytteiden käsittelyssä seuraavasti:

"Kantelija väittää, että käytäntö sen suhteen, saako vanki olla läsnä virtsanäytettä sen antamisen jälkeen käsiteltäessä, vaihtelee. Rikosseuraamuslaitoksesta lakimies Jani Kotoarolta saadun tiedon mukaan keskushallintoyksikkö ei ole ohjeistanut vankiloita tältä osin. Pyydän selvittämään, onko menettelyssä kantelijan väittämää vaihtelua.

Pyydän arvioimaan, olisiko perusteltua, että vanki saisi olla läsnä näytettä käsiteltäessä. Esimerkiksi työelämässä otettavien testien ja doping-testien osalta näyttää olevan korostetun tärkeää, että testattava voi seurata näytteenkäsittelyä näytteenantotilanteen jälkeen, muun muassa näytettä sinetöitäessä ja henkilötiedoilla varustettaessa. Viittaa ohessa oleviin asiakirjoihin: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu 2006:2, Huumausainetestaus työelämässä (s. 18 ja liite E) sekä Suomen Anti-dopingtoimikunta ADT ry:n internetsivuilla oleva ohje urheilijalle doping-testissä. Ellei vangin läsnäoloa nähdä tarpeellisenä tai edes mahdollisena, pyydän lausunnossa perustelemaan tämän näkökannan.

Apulaisoikeusasiamies Ilkka Rautio on ottanut kantaa virtsanäytteen käsittelyyn (dnro 1567/4/02,20.4.2004, kohta 3.2, ohessa). Tuohon asiaan annetussa selvityksessä on ilmoitettu, et-

tä vaaraa vankien antamien virtsanäytteiden sekaantumisesta ei ole, koska näytteet otetaan yksi kerrallaan ja tutkimus suoritetaan loppuun ennen uuden näytteen ottamista. Myös Raution ratkaisu on rakennettu sen varaan, että menettely on selvityksessä ilmoitetun kaltainen. Pyydän selvittämään, onko menettelystä tältä osin olemassa kirjallinen ohjeistus ja onko keskushallintoyksikön tietoon jossakin yhteydessä tullut, että mainittua toimintatapaa ei noudatettaisi.”

Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikkö esitti lausunnossaan muun muassa seuraavaa.

”Selvitysten perusteella siinä, saako vanki olla läsnä virtsanäytettä testattaessa, esiintyy vaihtelua. Suurimmassa osassa vankiloista pääsääntönä on, että vanki ei ole läsnä näytettä käsiteltäessä. Eräissä vankiloissa vanki kuitenkin on läsnä ja eräissä tämä on mahdollista vangin niin pyytäessä.

Osassa vankiloista vangin läsnäoloa ei pidetä mahdollisena sen vuoksi, että tila, joissa näytettä käsitellään on pieni. Varsinkin pienissä tiloissa, mutta muutoinkin, turvallisuusnäkökohtien vuoksi vangin läsnäoloa ei kaikissa tilanteissa pidetä perusteltuna. Näytteen käsittely on tarkkuutta vaativaa, joten toisinaan hermostuneen vangin läsnäoloa ei tämän vuoksi katsota perustelluksi. Tilassa, missä testejä tehdään, on usein nähtävillä ohjeita ja muuta mahdollista kirjallista aineistoa, josta ilmenee mitä päihteitä voidaan testata. Käytännön ongelmia aiheutuu myös siitä, että ennen näytteen käsittelyä on odotettava sen jäähtymistä, eli testiä ei suoriteta välittömästi näytteen antamisen jälkeen. Avolaitoksista saatujen kannanottojen mukaan vangin läsnäoloa testaustilanteessa ei pidetä perusteltuna sen vuoksi, että mikäli testi osoittautuu positiiviseksi, on suuri riski, että vanki poistuu laitoksesta luvatta testin varmennusta odotellessa, koska vasta varmennuksen saavuttua ja asian tultua käsiteltyä kurinpitomenettelyssä vanki siirretään suljettuun vankilaan.

Keskushallintoyksikön näkemyksen mukaan vankiloiden esittämät ja edellä esiin tuodut perustelut sille, miksi vangin ei tule olla läsnä näytettä analysoitaessa, ovat perusteltuja. Vangin läsnäoloa ei pidetä tarpeellisena eikä kaikissa tilanteissa edes mahdollisena. Vankiloiden kannanotoissa painotetaan sitä, että kaksi virkamiestä vahvistaa testituloksen virkavastuulla. Vanki ei voi olla paikalla myöskään silloin kun testiä tutkitaan laboratoriossa. Vankilan harkinnan mukaan vanki kuitenkin voi olla testitilanteessa läsnä mikäli tilajärjestelyt ja turvallisuusnäkökohdat tämän sallivat eikä vanki myöskään tätä kautta saa tietoa siitä, mitä päihteitä vankiloissa voidaan testata.

Näytteen antamista ja testaamista ei ole nimenomaisesti ohjeistettu kirjallisesti siten, että näytteet tulee ottaa yksi kerrallaan ja tutkimus suoritetaan loppuun ennen uuden näytteen ottamista vaikkakin tämä on pääsääntöinen toimintamalli. Rikosseuraamuslaitoksen 4.2.2010 vangin päihteettömyyden valvonnasta, päihtymystilan toteamisesta ja päihdevalvonnan testeistä antaman ohjeen (3/004/2010) mukaan koko testaaminen (näytteenotosta tuloksen arviointiin asti) tulee olla aukoton ja luotettavasti dokumentoitu. Osassa vankiloista voidaan tietyissä tilanteissa (esimerkiksi päihdekuntoutuskurssin yhteydessä) ottaa useampia näytteitä, jotka analysoidaan myöhemmin. Henkilöstöresurssit eivät myöskään mahdollista aina näytteen välitöntä analysointia. Tällöin näyte säilötään asianmukaisesti ja testi tehdään myöhemmässä vaiheessa. Mikäli näytteen otto ja testin tekeminen tulisi aina suorittaa yksi vanki kerrallaan mahdollistaisi tämä myös näytteen manipuloinnin eräissä tilanteissa. Jos vanki tietää, että hän joutuu antamaan näytteen ja odotusaika on pitkä voi vanki vaikuttaa näytteeseen esimerkiksi runsaasti vettä juomalla.

Koska vangin yksilöintitiedot merkitään kuhunkin näytepurkkiin ei sekaantumisen vaaraa selvityksen mukaan ole. Virkamiesten välittömän valvonnan vuoksi näytteiden manipulointi ei myöskään ole selvitysten perusteella mahdollista. Keskushallintoyksikön näkemyksen mukaan keskeistä vangin oikeusturvan kannalta on se, että vangin yksilöintitiedot merkitään näytepurkkiin välittömästi näytteen annon jälkeen ja ennen kuin toinen vanki antaa näytteen jolloin varmistetaan se, ettei sekaantumisen vaaraa ole. Tällöin sillä, missä vaiheessa näyte analysoidaan, ei ole merkitystä. Selvityksen mukaan merkinnät näytepurkkiin tehdäänkin välittömästi näytteen annon jälkeen. Tältä osin menettelyä siitä, että merkinnät tulee tehdä välittömästi sekä näytepurkkiin että purkin kanteen tullaan kuitenkin ohjeistamaan täsmällisemmin päihdevalvontaa koskevaa ohjetta seuraavan kerran päivitettyäessä.”

3.2 Oikeusohjeita

Oikeudesta virtsanäytteen vaatimiseen vangilta säädetään vankeuslain 16 luvun 7 §:ssä.

7 §

Päihdeettömyyden valvonta

Jos on syytä epäillä, että vanki on alkoholin, muun päihdyttävän aineen taikka rikoslain 44 luvun 16 §:ssä tarkoitettua dopingaineen vaikutuksen alainen, vanki voidaan velvoittaa antamaan virtsa- taikka sylkinäyte taikka suorittamaan puhalluskoe.

Jos päihtymystila on ulkonaisista merkeistä päätellen ilmeinen, näytettä ei edellytetä, ellei vanki sitä vaadi.

Valvomattoman tapaamisen, sopimusosastolle sijoittamisen, poistumisluvan, opintoluvan ja siviilityöluvan, ulkopuolista valvottua toimintaa koskevan luvan sekä avolaitokseen sijoittamisen tai ulkopuoliseen laitokseen sijoituksen ehdoksi voidaan asettaa, että vanki pyydettyä antaa virtsa- tai sylkinäytteen taikka suorittaa puhalluskokeen.

Vangilta, joka ilman pätevää syytä kieltäytyy virtsa- tai sylkinäytteen antamisesta tai puhalluskokeen suorittamisesta, voidaan määrätä otettavaksi verinäyte.

Vankeuslain 16 luvun 10 §:n 1 momentissa säädetään päätöstoimivallasta.

10 §

Päätösvalta

Vangin turvatarkastuksesta, henkilöntarkastuksesta ja päihdeettömyyden valvonnasta päättää valvonnan esimiestehtävissä toimiva virkamies tai, jos asia ei siedä viivytystä, ohjaus- tai valvontatehtävissä toimiva virkamies.

Tutkintavankien osalta päihdeettömyyden valvonnasta ja toimivallasta säädetään tutkintavankeuslain 11 luvun 7 ja 10 §:ssä.

Laissa ei ole virtsanäytteenottomenettelyä koskevaa sääntelyä eikä laissa myöskään ole annettu oikeutta antaa tarkempia, lakia alemman asteisia virtsanäytteiden ottamista koskevia säännöksiä.

Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikkö on antanut ohjeen Vangin päihdeettömyyden valvonta, päihtymystilan toteaminen ja päihdevalvonnan testit (dnro 3/004/2010, voimassa 1.3.2010 lähtien toistaiseksi). Lisäksi sarjassa Rikosseuraamusalan käsikirjoja on julkaistu Päihdevalvonnan opas (2/2008).

Vertailun vuoksi totean, että toisin kuin vankien ja tutkintavankien osalta, esimerkiksi työelämän, opiskelun ja asevelvollisuuden osalta on varsin yksityiskohtaisesti säädetty näytteiden ottamisesta ja testaamisesta muun muassa seuraavasti.

Työterveyshuoltolaki

19 § (13.8.2004/760)

Huumausainetestit ja sitä koskeva todistus

Työnhakijalle tai työntekijälle suoritettua huumausainetestin perusteella saatu positiivinen testituloks on varmistettava laatuvalvotussa laboratorioissa. Testattavalla on sen estämättä, mitä muualla laissa säädetään, aina oikeus saada testituloks kirjallisena.

Huumausainetestit koskevan todistuksen sisällöstä säädetään yksityisyyden suojasta työelämässä annetussa laissa (759/2004). Todistus on annettava testatulle itselleen työnantajalle toimitettavaksi.

Valtioneuvoston asetuksella voidaan antaa tarkempia säännöksiä huumausainetestien laadunvalvonnasta ja testien toteuttamiseen liittyvästä näytteiden ottamisesta, analysoinnista ja tulkinnasta hyvän työterveyshuoltokäytännön ja laboratorioiden laatustandardien mukaisella tavalla.

Ks. myös esim. YliopistoL 558/2009 43 d § ja L ammatillisesta koulutuksesta 630/1998 34 a § sekä VNa huumausainetestien tekemisestä 218/2005 ja L yksityisyyden suojasta työelämässä 759/2004 3 luku.

Valtioneuvoston asetus huumausainetestien tekemisestä

5 §

Näytteenotto ja näytteen käsittely

Näytteen ottavan terveydenhuollon ammattihenkilön tulee ennen näytteenottoa varmistaa testattavan henkilöllisyys.

Näytteenoton tulee tapahtua asianmukaisissa tiloissa ja valvotuissa olosuhteissa siten että testattavan yksityisyyden suoja varmistetaan. Näytteenotto ja näytteen käsittely on suoritettava teknisesti luotettavalla tavalla siten, että:

- 1) eri testattavien näytteet eivät voi sekoittua;
- 2) näytteeseen ei voi joutua epäpuhtauksia; sekä
- 3) näytettä ei voi väärentää.

Testattavan näyte on jaettava A-näytteeseen ja B-näytteeseen. Näytteet on merkittävä tunnistetiedoin, sinetöitävä ja toimitettava laboratorioon.

Yliopistolain 43 d §:n mukaan opiskelijalle tehtävään huumausainetestaukseen sovelletaan muutoin, mitä työterveyshuoltolain (1383/2001) 19 §:ssä säädetään työntekijän testauksesta. Ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 34 a §:ssä on vastaava viittaus työterveyshuoltolakiin.

Asevelvollisuuslain 65 §:n mukaan valtioneuvoston asetuksella voidaan säätää tarkemmin huumausaineiden käyttöä selvittävän tutkimuksen toimittamisesta.

Valtioneuvoston asetus asevelvollisuudesta

10 §

Huumausainetestit

Huumausainetestit tulee tehdä hyvän terveydenhuoltokäytännön mukaisesti sekä testattavan perusoikeudet huomioon ottaen.

Laboratorioiden laatuvaatimusten, tutkimuslähetteen antamisen, näytteenoton, näytteen käsittelyn, näytteen analysoinnin, testituloksen tulkinnan, testituloksesta ilmoittamisen, testituloksen oikeellisuuden riitauttamisen ja näytteiden säilyttämisen osalta noudatetaan, mitä huumausainetestien tekemisestä annetussa valtioneuvoston asetuksessa (218/2005) säädetään.

Lisäksi sosiaali- ja terveysministeriö on työelämän huumausainetestausta koskevien säädösten voimaan tultua laatinut julkaisun Huumausainetestaus työelämässä (Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:2). Viittasin Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikölle lähettämässäni selvitys- ja lausuntopyynnössä tähän julkaisuun, jonka tarkoituksena on asiaa koskevien säädösten ohella tarkemmin kuvata hyviä menettelyjä huumausainetestauksessa sen varmistamiseksi, että testausprosessi kokonaisuudessaan suoritetaan säädösten mukaisesti ja saadaan mahdollisimman luotettava kuva testattavien huumausaineiden käytöstä.

3.3 Kannanotto

Virtsatestin tulos on vangin kohtelun ja oikeuksien kannalta erittäin merkityksellinen asia. Vangin oikeusturvan kannalta testituloksen oikeellisuus on välttämätöntä.

Vankien päihdetestaus tapahtuu yleensä siten, että vankilassa tehdään niin sanottu pikatesti eli seulonta. Pikatestissä positiivisen tuloksen antaneet näytteet, ja eräissä tilanteissa myös

negatiivisen tuloksen antaneet näytteet, lähetetään varmennettaviksi laboratorioon.

Tässä päätöksessä on kyse näytteiden käsittelystä vankilassa.

3.3.1 Sääntelyn taso

Rikosseuraamusalan säädöksissä ei ole säännelty päihdetestausmenettelyä vankilassa. Menettelytavat ovat keskushallintoyksikön antaman ohjeen varassa, minkä lisäksi on julkaistu Päihdevalvonnan opas. Tämä poikkeaa sääntelystä useilla muilla yhteiskunnan toimialoilla. Viitataan muun muassa edellä kohdassa 3.2 selostettuihin säännöksiin. Saatan tämän huomioni oikeusministeriön ja Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön tietoon.

3.3.2 Näytteenottajan koulutus

Tiedossani ei ole, kuinka päihdetestauksen vankiloissa suorittava henkilökunta on koulutettu testien tekemiseen. Päihdevalvonnan opas (Rikosseuraamusalan käsikirjoja 2/2008, s. 13) suosittaa näytteenottajan pätevydestä seuraavaa.

"Päihdetestin ottajalla tulee olla työpaikan antama tai muuta kautta hankittu lisäkoulutus näytteenottoon. Näytteenottajan tulee:

- ymmärtää miksi huumetestejä tehdään
- ymmärtää miksi näytteenottoa valvotaan
- osaa itse valvoa näytteenottoa ja käsitellä tutkittavaa oikein
- osaa suorittaa annetut lisätehtävät asianmukaisesti"

Peruskoulutukseltaan ja työtehtäviltään testejä suorittavat henkilöt ovat tietääkseni yleensä vartijoita. Useilla muilla toimialoilla on edellytetty, että näytteenottaja on terveydenhuollon ammattihenkilö (esimerkiksi valtioneuvoston asetus huumausainetestien tekemisestä 5 § 1 mom). Käytettävissäni olevilla tiedoilla ei mahdollista arvioida, onko päihdetestausta rikosseuraamusosalalla hoitavien virkamiesten koulutus siihen riittävä. Ratkaisevaa nähdäkseni on päihdetestaukseen annettavan koulutuksen sisältö, ei se, mikä peruskoulutus virkamiehellä on. Minulla ei siten ole perusteita esittää, että rikosseuraamusosalalla näytteet ottaisi terveydenhuollon ammattihenkilö. Tämä ei käsittääkseni nykyisillä testausmäärillä olisi mahdollistakaan vankiloiden terveydenhuoltohenkilöstön vähäisen määrän vuoksi, minkä lisäksi terveydenhuoltohenkilöstön osallistuminen valvontaluonteiseen toimenpiteeseen voisi olla ongelmallista heidän päätehtävänsä, eli potilaan hoidon edellyttämän luottamuksellisen hoitosuhteen kannalta.

Korostan kuitenkin, että päihdetestien vastaanottajalla tulee olla riittävä koulutus ja perehtyneisyys asiaan, jotta näytteenotto ja näytteen käsittely tulee suoritetuksi teknisesti luotettavalla tavalla. Rikosseuraamusalan säädöksissä ei ole asetettu koulutusvaatimuksia näytteenottajille. Tämä poikkeaa sääntelystä useilla muilla yhteiskunnan toimialoilla. Viitataan tältäkin osin muun muassa edellä kohdassa 3.2 selostettuihin säännöksiin. Saatan tämän huomioni oikeusministeriön ja Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön tietoon.

3.3.3 Näytteenoton ja käsittelyn virhemahdollisuudet

Virtsanäytteen antamiseen ja käsittelyyn liittyy useita virhemahdollisuuksia. Huumausainetestien tekemisestä annetussa valtioneuvoston asetuksessa niitä on kuvailtu toteamalla, että näytteenotto ja näytteen käsittely on suoritettava teknisesti luotettavalla tavalla siten, että eri testattavien näytteet eivät voi sekaantua, näytteeseen ei voi joutua epäpuhtauksia ja että näytettä ei voi väärentää.

Osa virhemahdollisuuksista johtuu testattavan henkilön menettelystä. Hän voi pyrkiä tarkoituksellisesti vaikuttamaan näytteeseen, tai tämä voi tapahtua vahingossa. Ohje 3/004/2010 ja Päihdevalvonnan opas (Rikosseuraamusalan käsikirjoja 2/2008) sisältävät yksityiskohtaisia ohjeita muun muassa siitä, kuinka vieraiden aineiden joutuminen näytteeseen voidaan estää ja kuinka näytettä antavaa vankia tulee tässä tarkoituksessa valvoa. Ymmärtääkseni ohjeistuksessa on otettu hyvin huomioon se, että vangilla ei olisi mahdollisuus millään tavoin itse vaikuttaa testin tulokseen.

Sen sijaan en ole huomannut ohjeistetun sitä, että eri testattavien näytteet eivät voi sekaantua enkä sitä, ettei näytteeseen joutuisi epäpuhtauksia testin vastaanottajan menettelyn vuoksi. Ylipäättään ohjeistus vaikuttaa keskittyvän näytteenantajan valvontaan, mutta ei näytteenottajan oman toiminnan virheettömyyden varmistamiseen.

Minulla ei laillisuusvalvojana ole sellaista päihdetestauksen asiantuntemusta, että voisin arvioida kaikkia testin vastaanottajan menettelyyn liittyviä riskitekijöitä tai muutoinkaan ottaa kantaa siihen, millainen ohjeistuksen tulisi yksityiskohdiltaan olla. Ensisijaisesti rikosseuraamusalan omalla vastuulla on, että ohjeistusta laadittaessa on käytettävissä riittävä asiantuntemus. Kuten totesin, nykyisestä ohjeistuksesta voidaan kuitenkin ilman päihdetestauksen asiantuntemustakin havaita, että näytteen vastaanottajan menettelyä ei ole ohjeistettu siltä osin, että näytteiden sekaantumisriskiin, tai näytteen käsittelyyn muutoinkaan, olisi kiinnitetty erityistä huomiota. Huomiotani kiinnittivät seuraavat kohdat vankiloiden selvityksissä.

Vankiloiden käytännöt sen suhteen, käsitelläänkö näytteitä yksi kerrallaan, vaihtelivat. Osassa vankiloita näyte otettiin vastaan, pikatestattiin ja tarvittaessa pakattiin valmiiksi laboratorioon lähettämistä varten siten, että koko käsittelyketju oli valmis ennen kuin seuraavan vangin virtsanäyte pyydettiin. Monissa vankiloissa "analysointi tapahtui koko ryhmälle", kuten asia oli eräessä selvityksessä ilmaistu. Pikatestausta odottavia näytepurkkeja oli siis useita yhtä aikaa, selvitysten mukaan esimerkiksi jääkapissa tai näytteenkäsittelyhuoneen pöydällä. Kaikista selvityksistä ei tullut täysin selväksi, tapahtuiko pikatestaus tällöin näyte kerrallaan siten, että testaus ja mahdollinen jatkolähetys olisi tehty valmiiksi ennen seuraavan, käsittelyvuoroa odottavan näytteen käsittelyä.

Joidenkin vankiloiden selvityksistä kävi ilmi, että näytteen tutkimiseen osallistui aina kaksi virkamiestä, joista toinen toimi ikään kuin todistajana varmistaen pikatestin tuloksen. Selvitysten perusteella jäi kuitenkin epäselväksi, oliko kaksi virkamiestä paikalla koko käsittelyketjun ajan, eli siitä alkaen kun vanki luovutti näytepurkin henkilökunnalle siihen asti, kun näyte oli tarvittaessa pakattu valmiiksi laboratorioon lähettämistä varten. Osassa selvityksiä todistajaa ei lainkaan mainittu ja osasta syntyi mielikuva, että toinen virkamies todensi vain pikatestin (testiliuskan tms) lopputuloksen, ei koko käsittelyketjua.

Eräessä vankilassa varmennukseen lähettämisen kerrottiin tapahtuvan toisessa tilassa (osaston toimistossa) kuin näytteen tutkimisen. Näin ollen näytepurkki, johon vanki on näytteen antanut, ilmeisesti kuljettiin tilasta toiseen.

Erässä vankilassa vangin nimi merkittiin sekä näytepurkkiin että purkin kanteen ennen purkin vangille antamista. Ainakin kahdessa vankilassa vangin nimi merkittiin vain näytepurkin kanteen, ei itse purkkiin. Näistä toinen ilmoitti, että yhden vangin testi tehdään alusta loppuun ennen seuraavan vangin näytteen pyytämistä. Sen sijaan toisen vankilan selvityksen mukaan näytepurkkeja voi olla käsiteltävänä tai ainakin pikatestausta odottamassa kerrallaan 12.

Osa vankiloista ei nähnyt estettä sille, että vanki on läsnä virtsanäytettä käsiteltäessä, ja jos-

kus näin tapahtuikin, joko vangin nimenomaisesta pyynnöstä tai joissakin laitoksissa aina. Osassa vankiloita vangin läsnäoloa ei pidetty mahdollisena Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön lausunnossa eritellyistä syistä. Suurin osa avolaitoksista ei pitänyt mahdollisena ilmoittaa vangille pikatestin tulosta, mutta ainakin yhdessä avolaitoksessa tulos kerrottiin heti, ja toinenkin avolaitos ilmoitti, ettei nähnyt estettä vangin läsnäololle.

Ohjeen 3/004/2010 mukaan testin luotettavuuden varmistamiseksi näytteenoton tulee tapahtua ennalta sovittujen toimintakäytäntöjen mukaisesti. Selvityksistä kävi kuitenkin ilmi, että virtsanäytteiden käsittelymenettelyssä oli paljon eroavuuksia eri laitosten välillä. En ole huomannut, että rikosseuraamuslaitoksen antamassa ohjeistuksessa olisi käsitelty mitään edellä selostetuista menettelytavoista. Epäselvää on, millaisia ovat ohjeen tarkoittamat ”ennalta sovitut toimintakäytännöt”.

Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikkö ilmoitti lausunnossaan 4.10.2011, että menettelyä siitä, että merkinnät tulee tehdä välittömästi sekä näytepurkkiin että purkin kanteen tullaan ohjeistamaan täsmällisemmin päihdevalvontaa koskevaa ohjetta seuraavan kerran päivitettäessä. Tietääkseni ohjetta ei toistaiseksi ole päivitetty. Voin yhtyä keskushallintoyksikön näkemykseen, mutta en ole vakuuttunut, että mainittu lisäohjeistus on riittävä toimenpide ottaen huomioon, että menettelytavat vaikuttavat olevan varsin vaihtelevia. Nähdäkseni näytteiden käsittely on syytä ohjeistaa tarkemmin ja siten, että sekaantumis- ja muut virhemahdollisuudet minimoidaan.

Ei voitane sulkea pois sitäkään, että näytteen tai näytteenottovälineiden käsittelijän toiminnasta voisi aiheutua kontaminaatiovaara. Tämän välttämistä ei ole ohjeistusta, lukuun ottamatta näytteenantoastiaa ja koeputkia (ohje 3/004/2010 ”Vangille annetaan virtsanäytettä varten puhdas astia, joka on tarkoitettu vain tätä tarkoitusta varten” ja päihdevalvonnan opas s. 14), vaikka näytteitä esimerkiksi siirretään tilasta toiseen testauksen ja laboratorioon lähettämisen välillä. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisussa (2006:2) Huumausainetestaus työelämässä on todettu esimerkiksi, että näytteenkeräysvälineistön tulisi olla valmistettu, sinetöity ja säilytetty siten, että mahdollinen kontaminaatio on estetty (s. 18).

Totean joidenkin vankiloiden mainitsemasta todistajan käytöstä seuraavan. Vankeuslain 16 luvun 9 §:n 2 momentin mukaan läsnä on oltava todistaja, jos henkilönkatsastuksen suorittaa muu kuin terveydenhuoltohenkilöstöön kuuluva. Virtsanäytteen, ja muidenkin ihmisestä otettavien näytteiden, ottaminen on henkilönkatsastusta. On kuitenkin epäselvää, onko tällä säännöksellä tarkoitettu myös virtsanäytteen ottamista, koska vankeuslaissa on erikseen säädetty päihdevalvonnan testeistä ja erikseen (muusta) henkilönkatsastuksesta eikä rikosseuraamuslaitoksen ohjeistus mainitse todistajaa virtsa- tai muiden näytteiden yhteydessä. Jos edellä mainittu vaatimus todistajasta on tarkoitettu koskemaan päihdevalvonnan testejä, todistajan tulisi nähdäkseni olla läsnä valvomassa myös näytteen antamista (”henkilönkatsastuksen suorittaminen”), eikä vain todentamassa testiliuskan osoittamaa tulosta, kuten eräissä vankiloissa tuntui olevan. Vaikuttaa kuitenkin siltä, ettei Rikosseuraamuslaitoksessa ole ajateltu tämän säännöksen koskevan päihdevalvonnan testejä. Sen sijaan ulkoisista merkeistä tapahtuvan päihtymystilan havainnoinnin osalta ohjeistuksessa edellytetään nimenomaan kahden virkamiehen arviota.

Apulaisoikeusasiamies Ilkka Rautio on päätöksessään (20.4.2004, 1567/4/02) todennut vangin mahdollisuudesta olla läsnä seulontatutkimuksessa seuraavaa.

”Selvityksen mukaan henkilökunta on koulutettu virtsanäytteiden ottamiseen ja niiden käsittelemiseen. Sen mukaan vaaraa vankien antamien virtsanäytteiden sekaantumisesta ei ole,

koska näytteet otetaan yksi kerrallaan ja tutkimus suoritetaan loppuun ennen uuden näytteen ottamista.

Mikäli asiassa menetellään lausunnossa esitetyllä tavalla, en näe riskiä sille, että vangin näyte voisi sekaantua toisen vangin näytteeseen. Koska seulontatutkimuksen suorittaa tehtävään koulutettu henkilö virkavastuulla ja koska positiivinen tulos lähetetään joka tapauksessa varmistettavaksi laboratorioon, en pidä menettelytapaa vangin oikeusturvan kannalta kovin ongelmallisena. Voin kuitenkin ymmärtää sen, että vanki voi kokea tilanteen oikeusturvansa kannalta ongelmalliseksi. Käsitykseni mukaan vankeinhoitolaitoksen harkintavallassa on kuitenkin päättää siitä, annetaanko vangin olla läsnä seulontanäytettä analysoitaessa ja laboratorioon lähetettävää varmistusnäytettä sinetöitäessä. Sen harkintavallassa on myös päättää siitä, laitetaanko virtsa yhteen vai kahteen näytepulloon. Vangin oikeusturvan kannalta oleellisempaa asiassa on se, että laboratorioanalyysi on luotettava.”

Voin yhtyä apulaisoikeusasiamies Raution näkemykseen. Saamani selvitys kuitenkin osoittaa, että vain harvassa vankilassa menetellään aina siten, että näytteet otetaan yksi kerrallaan ja tutkimus suoritetaan loppuun ennen uuden näytteen ottamista. Vangin oikeusturva virtsanäytteitä otettaessa on pyritty varmistamaan sillä, että niin sanotuilla pikatesteillä seulonnassa positiivisen tuloksen antaneet näytteet lähetetään varmennettaviksi laboratorioon. Nähdäkseni tämä ei riitä, vaan nykyistä enemmän tulee kiinnittää huomiota siihen, että eri testattavien näytteet eivät voi sekaantua vankilassa.

Lausunnossa ja selvityksessä on esitetty useita perusteita sille, miksi vanki ei voi olla seuraamassa näytteen käsittelyketjua. Minulla ei ole perusteita epäillä näitä syitä. Vangin läsnäolo saattaa laitossympäristössä, usein ahtaissa ja epätarkoituksenmukaisissa tiloissa, olla ongelmallista. Vangin kiihtynyt mielentila ja käytös saattavat myös vaikeuttaa läsnäoloa. Lienee myös siten, että voi olla perusteltua testata tietty vankiryhmä nopeasti, eikä tätä kyettäisi toteuttamaan, jos jokaisen testattavan tulisi saada seurata näytteen käsittelyketju alusta loppuun. Näin ollen vangin läsnäolo saattaa vankilan turvallisuuteen ja järjestykseen liittyvien seikkojen vuoksi olla ongelmallista. Totean kuitenkin, että avolaitosten näkemykset siitä, voidaanko pikatestin tulos ilmoittaa vangille heti, olivat ristiriitaisia. Lisäksi se peruste, että näytteenkäsittelytilassa voi olla nähtävillä ohjeita ja muuta kirjallista aineistoa, joita vankien ei tule saada tietoonsa, on nähdäkseni järjestelykysymys. Jos testausmenettelyyn katsotaan liittyvän salassa pidettävää aineistoa, voitaneen tällaiset asiakirjat säilyttää siten, että ne eivät ole vangin nähtävillä. Lisäksi pikatestejä ja testattavia aineita koskevaa tietoa on kenen tahansa löydettävissä internetistä muun muassa Rikosseuraamuslaitoksen omilta kotisivuilta, ja ainakin erään vankilan selvityksessä todettiin, että tiedot eivät (enää) ole salassa pidettäviä.

Joissakin selvityksissä esitettiin, että jos vangin tulee saada olla läsnä näytettä vankilassa käsiteltäessä, hänellä tulisi olla oikeus seurata myös laboratorioissa tehtävää varmennustestiä. Näin ei tietenkään ole. Tietääkseni millään yhteiskunnan toimialalla otettavien virtsanäytteiden osalta ei ole säädetty, että näytteenantajan tulisi voida seurata laboratorion työskentelyä. Sen sijaan muilla aloilla kuin rikosseuraamusalalla on edellytetty, että näytteenantajalla on omalta osaltaan mahdollisuus vakuuttua näytteensä oikeasta käsittelystä siihen asti, että näyte on merkitty tunnistetiedoin ja sinetöity laboratorioon lähettämistä varten. Laboratoriotyöskentelyn virheettömyys ja laatu on pyritty takaamaan edellyttämällä lainsäädännössä, että näytteitä tutkiva laboratorio täyttää huumausainetestien tekemisestä säädettyt laatuvaatimukset. Vankeuslain ja tutkintavankeuslain osalta tällaistaakaan säännöstä ei ole. Laboratorion laatuvaatimuksia on tietääkseni kuitenkin noudatettu myös Rikosseuraamusalalla.

Muilla yhteiskunnan alueilla näytteen sekaantumismahdollisuus on siis pyritty torjumaan siten, että näytteenantajan tulee voida seurata näytteen käsittelyketju laboratoriota varten sinetöintiin asti. Jos vangin ei katsota voivan olla läsnä, tulee luotettava, virheetön käsittelyketju varmistaa muilla keinoilla. Nykyisillä tutkimusmenetelmillä lienee tarvittaessa selvitettävissä esimerkiksi se, kuka on antanut virtsanäytteen, jos varteenotettavia väitteitä näytteiden sekaantumisesta esitettäisiin. Tämä ei kuitenkaan vastaa siihen ongelmaan, että näyte voinee ainakin periaatteessa turmeltua muutoinkin kuin näytteenantajan tahallisen toiminnan seurauksena. Yhteneväisillä, tarkoituksenmukaisilla ja selvästi ohjeistetuilla toimintavoilla voitaneen välttää näiden kaltaisia epäilyjä ja väitteitä. Toimintatapojen moitteettomuus on myös tarkoituksenmukaisempaa kuin väitteiden jälkikäteiset selvittely-yritykset. Näytteiden käsittelyn tulee joka tapauksessa vangin oikeusturvan vuoksi tapahtua teknisesti luotettavalla tavalla siinäkin tapauksessa, että väitteitä virheistä ei koskaan esitettäisi.

Selvityspyynnössäni ei ollut kyse siitä, että vankiloissa päihdetestausta tekevä henkilökunta menetteli tahallisesti väärin. Eräissä vankiloiden selvityksissä vaikutti lähdetyn siitä, että selvityspyynnön taustalla olisi epäily henkilökunnan epärehellisyydestä. Näin ei ole, vaan kyse on siitä, että kaikkien inhimilliseen toimintaan liittyy aina virhemahdollisuus. Tarkalla ohjeistuksella ja oikeilla toimintatavoilla virheen mahdollisuuteen voidaan vaikuttaa. Samaan päämäärään tähtää se, että testattavalla on mahdollisuus seurata näytteen käsittelyä. Näin voidaan vähentää näytteiden sekaantumisvaaraa ja samalla myös lisätä näytteenantajan luottamusta menettelyn oikeellisuuteen.

Olen tässä päätöksessäni käsitellyt vain vankien virtsanäytteisiin liittyvää menettelyä. Riittävän sääntelyn, ohjeistuksen ja hyvien toimintakäytäntöjen vaatimus koskee luonnollisesti kaikkea vangin päihdetestausta.

4

TOIMENPITEET

Saatan edellä kohdassa 3.3 esittämäni käsitykset vankien päihdetestauksen sääntelystä ja ohjeistuksesta Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön ja oikeusministeriön tietoon. Pyydän niitä ilmoittamaan viimeistään 30.8.2013, mihin toimenpiteisiin tämä päätökseni on antanut aihetta.

Pyydän keskushallintoyksikköä saattamaan tämän päätökseni kaikkien vankilojen tietoon.